

חֶבֶר הַיְהוּדִים וְהַאִידְאוֹלוֹגְיָה הַפּוֹלִיטִית שֶׁל הַחֲשֻׁמוֹנָאִים

מאת

איל רגב

א. מבוא: המחלוקת וחשיבותה

הכתובת 'וְחֶבֶר הַיְהוּדִים' מופיעה צמודה לשמותיהם של 'יוחנן הכהן הגדל' (הורקנוס), 'יהודה כהן גדל' (אריסטובולוס) ו'יהונתן הכהן הגדל' (אלכסנדר ינאי) על כל הטיפוסים של מטבעותיהם¹ ועל שני טיפוסים של 'מתתיה הכהן הגדל' (אנטיגונוס).² למעשה כל החשמונאים שטבעו מטבעות השתמשו במונח זה על מטבעותיהם. אזכורו העקבי של חבר היהודים על כל מטבעות החשמונאים, והעובדה שהמלכים ההלניסטים לא הזכירו על מטבעותיהם מונח דומה, מלמדים שהמונח חשוב מאין כמוהו להבנת תפיסתם השלטונית של החשמונאים, יחסם לעמם ועמדתם הפוליטית.

רבים עסקו בפירושו המונח חבר היהודים, וקיימות שתי דעות עיקריות באשר למשמעותו. רוב החוקרים סברו שמדובר במועצה שלטונית שפעלה ליד השליט החשמונאי, ושהוא חלק עמה את סמכויותיו המדיניות, בדומה למועצת העיר, הבולה (βουλή), בפוליס ההלניסטית.³ היו אף שדימו

- 1 לזיהוי המטבעות ותארוכם ראה: 'משורר, אוצר מטבעות היהודים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 30-56. אולם משורר שיער שחלק ממטבעות יוחנן, יהודה וינתן (ללא ו'ו) נטבעו על ידי הורקנוס השני ואריסטובולוס השני. מדובר בהשערות בלבד, ולאחרונה הועלו ראיות נומיסמטיות לדחייתן. ראה: D. Hendin, 'Hasmonean Coin Chronologies: Two Notes', *INJ*, 17 (2009-2010), pp. 36-37; I. Shachar, 'The Historical and Numismatic Significance of Alexander Jannaeus's Later Coinage as Found in Archaeological Excavations', *PEQ*, 136 (2004), pp. 8-9, 25, 27; D. Hendin and I. Shachar, 'The Identity of YNTN on Hasmonean Overstruck Coins and the Chronology of the Alexander Jannaeus Types', *Israel Numismatic Research*, 3 (2008), pp. 87-94
- 2 במספר פרטים של טיפוס מטבע שבו מתתיהו אנטיגונוס מופיע ככהן גדול, הוא לא הזכיר את חבר היהודים. בשני טיפוסים הוא כינה עצמו כוהן, ללא חבר היהודים. לפירוט הטיפוסים של שלל מטבעות החשמונאים וכתובותיהם השונות ראה: משורר (שם), עמ' 176-193.
- 3 א' גייגר, המקרא ותרגומיו בזיקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, תרגם י"ל ברוך, ירושלים תש"ט, עמ' 80-82; י' קלוזנר, היסטוריה של הבית השני, ג, ירושלים תשכ"ח, עמ' 96-97; A. Kindler, 'The Coinage of the Hasmonean Dynasty', L. Kadman et al. (eds.), *The Dating and Meaning of Ancient Jewish Coins and Symbols*, Jerusalem 1958, p. 13; B. Kanael, 'Ancient Jewish Coins and Their Historical Importance', *Biblical Archaeologist*, 26 (1963), p. 44; D. Sperber, 'A Note on Hasmonean Coin-Legends Heber and

אותה לסנהדרין שבספרות חז"ל.⁴ אחרים גרסו כי חבר היהודים הוא העם היהודי כולו, קהילה פוליטית-דתית שהסוברניות ה'לאומית' שלה הוצגה על המטבעות, ולפיכך אין מדובר בגוף שלטוני גרדא.⁵ והיו גם שהתקשו להכריע בין שתי האפשרויות.⁶

דיונים אלה היו קצרי יריעה וחלקיים ביותר. במחקר מעמיק הציג אוריאל רפפורט טענות התומכות בדעה ש'חבר היהודים הוא הגוף המגלם את הריבונות הלאומית-עממית'. הוא התמקד בהשוואה בין חבר היהודים למקומם של העם ואספת העם בספר מקבים א וניסה למצוא סיוע למסקנתו בהקבלה בין חבר לקוֹיֹוֹן (κοιῶν).⁷ אולם רפפורט, כמו רוב קודמיו, לא השווה את חבר היהודים לכתובות על מטבעות הלניסטיים.

ענייני כאן לא במחלוקת הפילולוגית גרדא. לנוכח מיעוט ידיעותינו על עולמם של החשמונאים ועל יחסיהם עם נתיניהם,⁸ יש חשיבות היסטורית מכרעת לפירושו של חבר היהודים. השאלה העומדת לפנינו היא אם השליטים החשמונאים חלקו בפועל את סמכותם השלטונית עם ראשי העם ונציגיו, או שמא שלטו לבדם אך טענו שהם מייצגים את העם היהודי כולו. כלומר האם חבר היהודים הוא מונח פוליטי-שלטוני טכני או סיסמה אתנית-לאומית שבה פרסם את העצמאות היהודית? לכתובות על המטבעות בעולם ההלניסטי-הרומי הייתה חשיבות פוליטית-הצהרתית מיוחדת. התארים והכינויים הציבוריים על המטבעות פרסמו קודם כול את עצם הסמכות לטבוע מטבעות כגילוי של ריבונות. המלכים הציגו באמצעותן את זהותם העצמית ואת ההצדקה לשלטונם. הסלוקים כינו עצמם בכינויים שפארו את תכונותיהם והישגיהם, כגון 'המיטיב' (Εὐεργετής) [Euergetēs], כינוי של אנטיוכוס השביעי) או 'המושיע' (Σωτήρ) [Sōtēr], כינויים של דמטריוס הראשון והשלישי).⁹ לכך

Rosh Heber', *PEQ*, 97 (1965), pp. 85-93; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, I, ed. G. Vermes and F. Millar, Edinburgh 1973, p. 211, n. 25

4 ש' ספראי, 'ההנהגה היהודית העצמית', הנ"ל, בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 14; א' שליט, 'מדיניות פנים ומוסדות מדיניים', הנ"ל (עורך), ההיסטוריה של עם ישראל, ז: התקופה ההלניסטית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 173-199; idem et al. (eds.), *The Dating and Meaning of Ancient Jewish Coins and Symbols*, Jerusalem 1958, p. 98

5 א' קינדלר, 'מטבעות החשמונאים: שתי סוגיות', קתדרה, 59 (ניסן תשנ"א), עמ' 14; A. Reifenberg, *Ancient Jewish Coins*⁴, Jerusalem 1965, p. 13

6 D. Goodblatt, *The Monarchic Principle*, Tübingen 1994, pp. 101-103; עמ' 36; אפשרות נוספת שהועלתה היא שחבר היהודים משמעו שהכוון הגדול הוא חֵבֵר, כלומר ידיד, היהודים. ראה: H. B. Brin, 'The Mystery of the Inscription on the Hasmonean Coins', *Journal for the Society of Ancient Numismatics*, 11, 1 (1980), pp. 3-9; idem, 'The Mystery Solved: A New Definition of HVR ha YEHUDIM', *ibid.*, 11, 2 (1980), pp. 29-31; על הדעת, בייחוד לאור המטבעות הנדירים שנוכר בהם חבר היהודים בלבד ללא שמו של הכוון הגדול. ראה: D. Jeselsohn, 'Hever Yehudim – A New Jewish Coin', *PEQ*, 112 (1980), pp. 11-17

7 א' רפפורט, 'למשמעות "חבר היהודים"', מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ג (תשל"ה), עמ' 59-67.
8 שליט נוקק להשערות רבות בבואו לשחזר את התנהלותם הפוליטית של החשמונאים. הוא טען שהיה מתח פוליטי מובנה בין החשמונאים לעם, ובראש ובראשונה לפרושים, בין היתר סביב סוגיית הלגיטימיות של תואר המלכות. ראה: שליט (לעיל הערה 4).

9 כדוגמה לגילוי של ריבונות אציון כי מטבעות הרפובליקה הרומית הוטבעו בסמכות הסנאט, וטיפוסים מסוימים אף

הצטרפו סמלים איקונוגרפיים – שהחשמונאים דחו – שהציגו את המלך לאור דימויים מיתולוגיים שונים (ובהם זאוס, אפולו ודיוניסוס) כדי לפרסם את כוחו.¹⁰ במאמר זה אברר באופן שיטתי את משמעותו של חבר היהודים מתוך התייחסות להיבטים טקסטואליים, נומיסמטיים והיסטוריים שטרם נדונו במחקר או שנדונו באופן חלקי ומקוטע, על מנת לשחזר את האידאולוגיה הרשמית של החשמונאים. אבחן את המונח חבר ומקבילותיו ביוונית לאור מגילות קומראן, כתבי יוסף בן מתתיהו וספרות חז"ל. אברר את מהות הזיקה בין הכהונה הגדולה לחבר היהודים וכיצד היא תורמת להבנת הקשרו הדתי של החבר. אדון במקומם של העם והמועצה בתפיסה הפוליטית בספר מקבים א. אשווה את חבר היהודים לכתובות ומונחים על מטבעות הממלכות ההלניסטיות וערי הפוליס, על מנת לברר אם יש בהם מקבילות לחבר היהודים, ובמה ייחודו של מונח זה.¹¹ לבסוף אבחן את האופן שבו ביקשו החשמונאים להשתמש בחבר היהודים לצורכיהם. לשם כך אדון בעדויות היסטוריות על עולמם הפוליטי והדתי של החשמונאים המאירות באור חדש את המקום שייעדו לעצמם כמנהיגי העם היהודי.

ב. למשמעות המונח חֶבֶר

האם המונח חֶבֶר פירושו מועצה או שמה ציבור אנשים גדול העשוי לכלול את היהודים כולם? כדי להשיב על שאלה זו יש לבחון את האזכורים של המונח בספרות היהודית העתיקה, מן המקרא עד מגילות קומראן ועד ספרות חז"ל. במקרא חבר פירושו קבוצת אנשים לא מוגדרת כגון 'חבר כהנים' (הו' ו 9). ברוב המקרים זהו

סומנו בראשי התיבות ex.s.c., כלומר ex senatus consulto ('על פי צו הסנאט'). ראה: M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, II, Cambridge 1974, pp. 604-609; A. Houghton, *Coins of the Seleucid Empire from the Collection of Arthur Houghton*, New York 1983, pp. 8-10, 15-25; O. Mørholm, *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, Cambridge 1991, pp. 30-31; F. W. Walbank, 'Monarchies and Monarchic Ideas', idem et al. (eds.), *Cambridge Ancient History*², VII, 1: *The Hellenistic World*, Cambridge 1984, pp. 62-100; H. M. Cotton and M. Würle, 'Seleukos IV to Heliodoros: A New Dossier of Royal Correspondence from Israel', *ZPE*, 159 (2007), pp. 191-205

10 R. A. Hadley, 'Royal Propaganda of Seleucus I and Lysimachus', *JHS*, 94 (1974), pp. 50-65; N. L. Wright, 'Seleucid Royal Cult, Indigenous Religious Traditions and Radiate Crowns: The Numismatic Evidence', *Mediterranean Archaeology*, 18 (2005), pp. 67-82; C. F. Noreña, 'The Communication of the Emperor's Virtues', *JRS*, 91 (2001), pp. 146-168

11 ההשוואה למטבעות אחרים נעדרת כמעט לחלוטין מן הדיונים בחבר היהודים. עיקר תשומת הלב בהשוואת מטבעות החשמונאים לאלו הסלווקיים יחדה לסמלים שעליהם. ראה למשל: א' קינלדר, 'השפעות הלניסטיות במטבעות החשמונאים', א' רפפורט ו' רונן (עורכים), מדינת החשמונאים: לתולדותיה על רקע התקופה ההלניסטית: קובץ מאמרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 102-121.

כינוי שלילי.¹² אין כל סימן שהמונח ציין מועצה או גוף דומה, אך גם לא התאגדות גדולה של אנשים שהקיפה את העם כולו. הדגש הוא על החיבור, ההתאגדות של החברים.

במגילות קומראן חבר מופיע מספר פעמים, כולן במגילת ברית דמשק. 'כל עבודת החבר' מופיע בנוסח הגניזה, ובנוסח המקורי ממערה 4 נזכר גם 'כל בית החבר'¹³ בקשר למס שמשלם כל חבר למבקר ולשופטים לצורכי צדקה. מקובל לתרגם 'חבר': association, או: corporation, ולא member.¹⁴ אם כך חבר ציין איגוד כלכלי כלשהו, במקרה דנן איגוד כלכלי של הכת, הקרוב למשמעות של העם כולו יותר מאשר למועצה. בברית דמשק יב 8 נאסר להרוג גוי ולקחת מהון הגויים, אלא אם כן הדבר נעשה 'בעצת חיבור ישראל'. היו שתרגמו 'חיבור': company או: corporation,¹⁵ ואילו אחרים תרגמו: council.¹⁶ מכל מקום הנוסח המקורי ממערה 4 שפורסם לאחרונה גורס 'עצת חבר ישראל',¹⁷ והוא כמעט זהה למונח החשמונאי. ההתייחסות לחבר ישראל מפתיעה, מפני שהיא מופיעה בהקשר של אחד מחוקי הכת. חברי הכת כינו עצמם (כמו את יריביהם) עדה, והמונח ישראל ודאי כוון לעם כולו.¹⁸ לפיכך דומה שחבר ישראל ציין גוף שייצג את עם ישראל כולו (שהרי לא ייתכן שכל עם ישראל יתכנס להחליט אם מותר להרוג גוי זה או אחר), וייתכן שהכוונה למעין מועצה.

המונח חבר מופיע בהקשר אחר כ־300 שנים לאחר מכן. בספרות חז"ל, בעיקר בתוספתא, נזכר מספר פעמים חבר עיר, והוא משקף מציאות ארץ-ישראלית במאה השנייה לסה"נ. מוסד זה הופקד על אי אלו ענייני ציבור, כגון צורכי צדקה, מכירת פרות שביעית והעברת מעשר עני.¹⁹ לאמתו של דבר

12 תה' נו 6; מש' כא 9; כה 24.

13 ברית דמשק יד 16; 4QD^a, קטע 10, טור א, שו' 10; ראה: א' קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, א, ירושלים תש"ע, עמ' 52.

14 כך תרגמו, בהתאמה: F. García Martínez. and J. C. Tigchelaar, *The Dead Sea Scroll Study Edition*, 1, Leiden, Grand Rapids and Cambridge 1997, p. 575; C. Rabin., *The Zadokite Document*, Oxford 1958, pp. 70-71. באופן דומה לשניהם פירשו זאת M. G., Abegg, J. E. Bowley and E. M. Cook, *The Dead Sea Scrolls Concordance*, Leiden 2003, p. 250.

15 וראה, בהתאמה: גרסיה־מרטינו וטיכלאר (שם), עמ' 571; רבין (שם), עמ' 60-61.

16 גודבלט (לעיל הערה 6), עמ' 102; L. H. Schiffman, 'Legislation Concerning Relations with non-Jews in the Zadokite Fragments and in Tannaitic Literature', *RevQ*, 11 (1983), pp. 383-385. על פי הלכות חז"ל מלחמה כנגד הגויים דורשת את הסכמת בית דין הגדול (משנה, סנהדרין א, ח), ולדעת גודבלט הדבר מלמד כי בברית דמשק מדובר במועצה לאומית.

17 4QD^b, קטע 9, טור ג, שו' 3; וראה: קימרון (לעיל הערה 13), עמ' 47; קימרון העדיף שם משום מה את גרסת הגניזה.

18 ישראל ככינוי לעם כולו ראה: ברית דמשק ח 16 וההפניות אצל אבג, באולי וקוק (לעיל הערה 14), עמ' 330-332. על עדה ככינוי לכת וקבוצות יריבות ראה למשל: ברית דמשק יח 5-4; יג 11, 13; סרך היחד ה 20; 1QpPs^a, קטעים 1-2, טור ב, שו' 9. יש לשים לב כי המונח עצה בקומראן לא ציין מועצה במובן המקובל, שכן עצת היחד כללה את כל החברים השותפים ב'מושב הרבים'. וראה: C. Hempel, 'The Literary Development of the S Tradition: A New Paradigm', *RevQ*, 22 (2006), pp. 389-401.

19 S. Lieberman, 'The Martyrs of Caesaria', *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 7 (1939-1944), p. 442. שפרבר הקבילו לחבר היהודים. ראה: שפרבר (לעיל הערה 3), עמ' 85-86. וראה: תוספתא, פאה ד, טז (מהדורת ליברמן, עמ' 59); שם, שביעית ז, ט (שם, עמ' 196). וראה גם: משנה, ברכות ד, ז; תוספתא, בבא בתרא ו, יג (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 406).

אופיו, הרכבו ותפקידיו של חבר העיר אינם ברורים,²⁰ וקיים חוסר בהירות גם באשר לזיקתו לבית הדין המקומי ולגופים מנהליים אחרים של הקהילה, כגון טובי העיר.²¹ לחבר העיר היו סמכויות כלכליות, ואלו דרשו את הסכמת כל חברי הקהילה. על כן דומה שהיה זה גוף שייצג את האיגוד הקהילתי כולו,²² אף שיייתכן כי מסיבות טכניות הוא כלל בפועל רק את נציגי הקהילה ולא את כל חבריה. מכל מקום חוסר הבהירות באשר לאופיו המדויק של חבר העיר והעובדה שמקורות חז"ל מאוחרים במאות שנים מן התקופה החשמונאית אינם מאפשרים להסיק מהם מסקנות חד-משמעיות על חבר היהודים. חבר היה אפוא התאגדות של ציבור, לעתים של עם ישראל כולו. עם זאת עצת חבר ישראל ודאי הייתה מורכבת ממספר נציגים, וייתכן שאף חבר העיר נוהל על ידי אנשי ציבור. אמנם לא מצאתי עדות שחבר נתפס כמועצה של ממש, אולם ממצאיי אינם מאפשרים להכריע באופן ברור אם חבר היהודים ציין את עם היהודים או גוף פוליטי שפעל בשמו.

ג. זיקתו של חבר היהודים לכוהן הגדול

חבר היהודים מופיע כאמור אך ורק על מטבעות שהשליט החשמונאי נזכר בהם ככוהן גדול, ולא על מטבעות שנזכר בהם יהונתן המלך (אלכסנדר ינאי) או בסמוך לתואר המלוכה ([basileus] βασιλεύς) של מתתיהו אנטיגונוס. להוציא כמה טיפוסים יוצאי דופן של מטבעות אנטיגונוס, על כל מטבעות הכהנים הגדולים החשמונאים נזכר חבר היהודים.

לדעת רפפורט העובדה שהמונח מופיע לצד הכוהן הגדול אך לא לצד תואר המלכות מעידה שאין מדובר במועצה, שאם לא כן לא היה ינאי המלך משמיט את חבר היהודים, כיוון ש'לא היה בכך משום סתירה או המעטה של שלטונו האוטוקרטי'. העובדה שהמלך לא יכול היה להכיר בחבר היהודים לצדו, מלמדת לדעתו כי מדובר בגוף ריבוני של ממש, משמע העם היהודי.²³ אולם ינאי טבע מטבעות רבים

20 ז' ספראי, הקהילה היהודית בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 74-76.

21 לשאלת הזיקה בין חבר העיר לבית הדין השווה: שם, עמ' 81, 135. והשווה את רשימת מנהיגי הקהילה: שם, עמ' 243-262.

22 שם, עמ' 275. אמנם ספראי זיהה את חבר העיר עם הסנהדרין האזורית והבולה האזורית, אך זאת על יסוד ההנחה שחבר היהודים זהה עם הסנהדרין הגדולה והבולה. ראה: שם, עמ' 277, 279.

23 רפפורט (לעיל הערה 7), עמ' 64. בניגוד למשתמע מדברי רפפורט, אפשר שאספה (או גוף דומה לה) התקיימה לצד המלך ואולי אף הגבילה את סמכויותיו. אספת המוקדונים (שהורכבה בעיקר מקציני צבא), מינתה את המלך ושימשה כגוף שופט במקרים מסוימים. אספה זו אף נזכרת במטבעות של המלך פיליפוס החמישי (197 לפסה"נ).

ראה: N. G. L. Hammond, *The Macedonian State. Origins, Institutions and History*, Oxford 1989, pp. 383-384, 60-64. אמנם ארינגטון טען כי סמכותה של האספה לא הייתה קבועה אלא צצה לעתים רחוקות כתוצאה ממשברים יוצאי דופן. ראה: R. M. Errington, 'Macedonian "Royal Style" and Its Historical Significance', *JHS*, 94 (1974), pp. 20-37; idem, 'The Nature of the Macedonian State under the Monarchy', *Chiron*, 8 (1978), pp. 77-133. על פי חוקת המלך שבמגילת המקדש נו 11-15, עומדת לצד המלך מעין מועצה בת 36 חברים, המגבילה את סמכותו: חבריה יושבים עמו למשפט ולתורה, ועליו להתייעץ עמם בכל דבר, אך מדובר בהלכה תאורטית בלבד.

ככהוה גדול, ועליהם הופיע גם חבר היהודים, ויש להניח שלפחות חלקם נטבעו בזמן ששימש מלך.²⁴ מכאן שבפועל מלך ינאי לצד חבר היהודים. חבר היהודים מופיע על מטבעות 'מתתיה הכהן הגדול', ובצדם האחר – התואר 'של אנטיגונוס המלך' (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIFONOY '[basileōs Antigonou]). לפיכך חבר היהודים לא בטל, אלא התקיים במקביל למוסד המלוכה, הן בימי ינאי והן בימי מתתיהו אנטיגונוס, אך שניהם לא מצאו לנכון לציין את חבר היהודים לצד מוסד המלוכה, אלא תמיד צמוד למשרת הכהן הגדול!

מכאן שיש ללמוד על משמעו של חבר היהודים מן ההקשר שבו נזכר תמיד – הכהונה הגדולה. למשרת הכהן הגדול הייתה בראש ובראשונה משמעות דתית; הייתה זו משרתו של המנהיג הדתי – ולא של המנהיג הפוליטי-המדיני²⁵ – של היהודים, שעמד בראש המקדש והכהונים. מראה הכהן הגדול ופועלו במקדש ומחוץ לו עוררו בקרב יהודים כמו בן סירא, אריסטאס ויאסון איש קריני (מחבר ספר מקבים ב) תחושת התעלות וקדושה. במספר מסמכים ארמיים מקומראן אף דימו את הכהן הגדול (באחרית הימים?) למלאך.²⁶ החשמונאים התגאו בתפקיד זה²⁷ ובהירו להבליט אותו על מטבעותיהם. יוחנן הורקנוס העדיף אותו על פני תפקיד האתנרך או ההגמון (שאפשר היה לתרגם לתואר נשיא²⁸), ויהודה אריסטובולוס, שלדברי יוסף בן מתתיהו היה הראשון שנשא כתר על ראשו,

24 יש לכך שתי ראיות נומיסמטיות: (א) תואר המלוכה של ינאי מופיע על 46 רושמות של מטבעותיו, והוא נזכר בתור כהן גדול על 188 רושמות של מטבעותיו. ראה: משורר (לעיל הערה 1), עמ' 187-191. לכן מתקבל על הדעת שרוב המטבעות שטבע ינאי נשאו את התואר כהן גדול, ושהם נטבעו בזמן שנשא את התואר מלך; (ב) כמה ממטבעות ינאי המלך הוטבעו בטביעה משנית עם התואר כהן גדול. ראה: Y. Meshorer, *Ancient Jewish Coinage*, I: *Persian*: ראה: *Period through the Hasmoneans*, Dix Hill, N.Y. 1982, pp. 77-78, 132-134. מלמד על טביעה משולשת של מטבעות יהונתן המלך: הם הוטבעו מחדש עם הכתובת כהן גדול ולאחר מכן עם הכתובת יהונתן המלך. ראה: הגרין ושחר (לעיל הערה 1). מכאן שינאי לא יתיר על המלוכה לטובת הכהונה הגדולה ונשא את שני התארים במקביל. השערות רבות נתלו בהיעדרו של חבר היהודים ובטביעה הכפולה שדחקה את תואר המלוכה של ינאי. ראה למשל: שליט (לעיל הערה 4), עמ' 273-274, 278-279, 289, 292. אך לנוכח הנתונים שציינתי נראה שהשערות אלה חסרות יסוד.

25 שלא כפי שהיה מקובל במחקר בעבר, לאחרונה עמדו מספר חוקרים על כך שהכהן הגדול בתקופה הקדם-חשמונאית והתלמית לא מילא תפקיד פוליטי קבוע, ועל כן מסתבר שהחשמונאים לא ייחסו לכהונה הגדולה משמעות פוליטית-מדינית. ראה: E. Bickerman, *The Jews in the Greek Age*, Cambridge Mass. 1988, pp. 142-144; D. W. Rooke, *Zadok's Heirs: The Role and Development of the High Priesthood in Ancient Israel*, New York 2000, pp. 125-237; L. S. Fried, *The Priest and Great King: Temple and Palace Relations in the Persian Empire*, Winona Lake 2004; M. Brutti, *The Development of the High Priesthood during the Pre-Hasmonean Period: History, Ideology, Theology*, Leiden 2006, pp. 251, 310; J. W. Cataldo, *A Theocratic Yehud? Issues of Government in a Persian Province*, New York and London 2009, pp. 78-117

26 בן סירא נ 1-21; אגרת אריסטאס 96-99; מ"ק"ב ג 1; ד 2; C. H. T. Fletcher-Louis, *All the Glory of Adam: Liturgical Anthropology in the Dead Sea Scrolls*, Leiden 2002, pp. 187-192

27 מחבר מקבים א הזכיר את תוארו זה של שמעון תריסר פעמים: מ"ק"א יג 8, 35, 42; יד 6, 16, 20, 23; טו 1-2, 17, 21, 24; טז 2. בסיפור הסעודה הורקנוס/ינאי התבקש על ידי הפרושי לוותר על תוארו זה ולהסתפק בתואר השלטון או המלוכה. ראה: קדמוניות היהודים יג 288-298; בבלי, קידושין סו ע"א. דומה שלדעת הפרושים משקלה של הכהונה היה רב ממשקל הכתר, וייתכן שהייתה זו תגובה על הלך הרוח של החשמונאים עצמם.

28 לתואר זה השווה: A. Rofé, 'Qumranic Paraphrases, the Greek Deuteronomy and the History of the Biblical *nasi*', *Textus*, 14 (1988), pp. 169-174

בחר להזכיר על מטבעותיו אך ורק את כהונתו. גם ינאי טבע מטבעות רבים שעליהם בחר להזכיר אך ורק את נזר הכהונה. כיוון שהיה זה תואר דתי ולא שלטוני, סביר מאוד שבכך גם התאפיין חבר היהודים הצמוד לו, ואם כן חבר היהודים לא היה מועצה אלא כינוי לעם היהודי. העובדה ששני התארים נכתבו תמיד בעברית ובכתב עברי קדום, המשקף קדמות ואולי אף קדושה,²⁹ מחזקת את הרושם שחבר היהודים, כמו הכהונה הגדולה, ייצג את המאפיינים הדתיים והאתניים של היהודים, אשר הבדילו אותם מן הגויים.

במקצת הטיפוסים של מטבעותיו של 'יוחנן הכהן הגדל' (הורקנוס) נזכר הכינוי 'ראש חבר היהודים'. לדעת רפפורט פירושו ראש העם היהודי, כיוון שלא סביר שמי שעמד בראש המועצה כונה ראש.³⁰ רפפורט לא הביא לכך נימוקים של ממש, אך יש חיווק לדבריו ממקום אחר. אם אמנם חבר היהודים הוא העם היהודי כולו, וראש החבר הוא ראש העם, הרי תואר זה תואם את תארו של שמעון, אביו של יוחנן הורקנוס, הגמון (ἡγεμόνος) ואתנרך (ἑθναρχῆς) – תארים שיש להניח שבנו ירש ממנו.³¹

אם כן ההקשר שבו הופיע המונח חבר היהודים על המטבעות מאשש את האפשרות שהוא לא ציין מועצה שלטונית אלא היה כינוי בעל משמעות דתית שציין את היהודים כקבוצה אתנית.

ד. מקומו של העם באידיאולוגיה הפוליטית במקבים א

בספר מקבים א תוארה ראשיתו של בית חשמונאי למן מתתיהו ועד עלייתו של יוחנן הורקנוס. כיוון שהספר נכתב בימי יוחנן הורקנוס,³² יש להניח שהוא משקף את האידיאולוגיה הפוליטית שלו. האם אפשר למצוא בו סימנים לאחת משתי התפיסות השלטוניות המנוגדות, שבאות לידי ביטוי בפירושים השונים של חבר היהודים: שלטונה של מועצה לצד החשמונאים או יומרה לייצג את העם כולו? רפפורט הצביע על כך שמחבר מקבים א הדגיש מאוד את בחירת העם כולו בשמעון לכוהן גדול, מפקד הצבא והשליט במעמד האספה הגדולה. הוא אף הרחיק לכת וזיהה את האספה עצמה עם חבר

29 על ייחודו של כתב זה ראה: משורר (לעיל הערה 1), עמ' 49. במספר מגילות מקומראן נכתב בכתב זה שמו המפורש של הקב"ה. ראה: פשר חבקוק י 7; יא 10; ולעתים תכופות במגילת המזמורים^{11Q5P^s}.

30 רפפורט (לעיל הערה 7), עמ' 63; גודבלט (לעיל הערה 6), עמ' 101. למטבעות ראה: משורר (שם), עמ' 181-183; G. F. Hill, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum: Greek Coins of Palestine (Galilee, Samaria, and Judaea)*, Bologna 1965, pp. 188, 194-195. לדעת משורר הורקנוס טבע מטבעות אלה לקראת סוף שלטונו, כיוון שלא סביר שהוא ויתר על תואר נכבד זה במהלך כהונתו. ראה: משורר (שם), עמ' 26.

31 מק"א יד 41, 47. התואר הוענק לשמעון 'עד עמוד נביא ונאמן', ובניו נזכרו פעמיים בקשר לשלטונו (שם 25, 49). על העברת התואר בירושה ראה: ספר מקבים א, תרגום א' רפפורט, ירושלים תשס"ד, עמ' 323. התואר הגמון (ἡγεμόνος) יוחס כבר ליונתן במק"א ט 30.

32 מ' שטרן, 'מקבים, ספרי מקבים', הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת י' גפני, מ"ד הר ומ' עמית. ירושלים תשנ"א, עמ' 348-349; רפפורט (שם), עמ' 61 (להלן השתמשתי בתרגומו למקבים א); B. Bar-Kochva, *Judas Maccabaeus. The Jewish Struggle against the Seleucids*, Cambridge 1989, pp. 162-164. היו גם שאיחרו את הספר לימי אלכסנדר ינאי.

היהודים.³³ סימנים נוספים לתפיסה שהחשמונאים נבחרו על ידי העם מובלעים בעלילותיהם של יהודה המקבי, יונתן ושמעון: יהודה אסף 'קהל גדול' (מק"א ה 16) לטכס עצה כיצד להגיב על הפרעות ביהודי עבר הירדן והגליל; יונתן 'שפט את העם' בשבתו במכמס מספר שנים (שם ט 73); ושמעון אסף את העם כדי לקבל את הסכמתם להנהגתו כשיונתן נשבה בידי טריפון (שם יג 9-34). החשמונאים טרחו להדגיש את שותפות העם באיגרות שבהם קראו ליהודי מצרים לחוג את החנוכה מדי שנה. את האיגרת שבמק"ב א 10-1, שזמנה כנראה מימי שמעון, כתבו 'האחים אשר בירושלים ובמדינה של יהודה [...] אנחנו היהודים', ומחברי האיגרת שבמק"ב א 10-18 היו 'האנשים אשר בירושלים וביהודה, ומועצת הזקנים ויהודה [המקבי]'.³⁵

מנגד מועצה זקנים, הגרוסיה (γερωσία) נזכרת בספרי מקבים פעמים בלבד: בראש האיגרת המיוחסת ליהודה המקבי (לעיל) ובמכתבו של יונתן אל אנשי ספרטה, שבו 'זקני העם' נזכרים לצד 'יונתן כוהן גדול [...] העם הכוהנים ושאר עם היהודים' (מק"א יב 6). סמכויותיה של הגרוסיה אינן ברורות, והיא לא נזכרה לאחר ימי יונתן. יתר על כן, בשני המקומות היא נזכרה עם כלל העם, ולכן דומה שלא הייתה זו מועצה שייצגה את כלל הציבור, אלא הגרוסיה המקומית של ירושלים.³⁶ משני טעמים אלה אין לזהות אותה עם חבר היהודים, שהופיע רק החל מימי יוחנן הורקנוס.

עדויות רלוונטיות נוספות מזכירות שיונתן לקח עמו משלחת מזקני ישראל והכוהנים כשיצא להתדיין עם דמטריוס השני (מק"א יא 35). הוא גם נועץ בזקני העם על בניית מבצרים ביהודה ובירושלים (מק"א יב 35-36). בשני המקרים אין מדובר במוסד רשמי. המחבר הזכיר פרטים אלה על מנת להדגיש כי יונתן לא פעל על דעתו עצמו אלא שיתף את הציבור בקבלת החלטות חשובות.³⁷ ומכל מקום בשני האזכורים אין לזהות את זקני העם עם המועצה, ששורה ארוכה של חוקרים קבעו כי היא חבר היהודים. למעשה ככל התעודות הרשמיות הרבות בספרי מקבים לא נזכר ולו פעם אחת גוף שלטוני כולל, רשמי ועצמאי שניתן לזהותו עם מועצת היהודים הנפרדת משלטונם של החשמונאים עצמם.

33 מק"א יד 28, 46; רפפורט (לעיל הערה 7), עמ' 61-63, 66. במק"א יד 41 נזכרים היהודים.

34 העם נזכר לעתים קרובות בתעודות של המקבים, הסלוקים והספרטנים במק"א י 25; יב 6; יג 36; יד 20; טו 2. רפפורט זיהה את העם בחלק מן המקורות עם חבר היהודים. ראה: רפפורט (שם), עמ' 62. על תפקידו הפוליטי של העם ראה: J. C. VanderKam, 'People and High Priesthood in Early Maccabean Times', W. H. Propp et al. (eds.), *The Hebrew Bible and Its Interpreters*, Winona Lake 1990, pp. 205-225

35 מק"ב א, 1, 7, 10. על האיגרות, תאריךן ושאלת אמינותן ראה: ספר מקבים ב, תרגום ד' שוורץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 16-17, 73, 78, 289-295 (כאן ולהלן השתמשתי בתרגומו של שוורץ למקבים ב). גם אם האיגרת השנייה מזויפת, כפי שסברו חלק מן החוקרים, נעשה בה ניסיון לשחזר את תפיסתם של המקבים.

36 הגרוסיה או הבולה המקומית בירושלים ניהלה את ענייני העיר. על הגרוסיה בתקופה הסלוקית ראה: מק"ב יא 27; קדמוניות היהודים יב 138. והשווה את הערצתו של מחבר מק"א ח 18 לסנאט (βουλή) של הרומים.

37 על מגמתו של מחבר מקבים א להראות ששכבות רחבות של העם תמכו בחשמונאים, ובייחוד בשמעון ראה: J. Sievers, *The Hasmoneans and Their Supporters*, Atlanta 1990, esp. pp. 122-126

ה. מקבילה הלניסטית לחבר: κοινόν

כבר נעשו מספר ניסיונות למצוא מונח יווני או לטיני מן העולם ההלניסטי המקביל לחבר היהודים. שאול ליברמן הצביע על מקבילה מן התקופה הביזנטית (!), ה־κοινός [κοινός] של המונטניסטים (כת נוצרית פורשת), מונח שהיירונימוס תרגם: socius, כלומר חֶבֶר.³⁸ זוהי הצעה בעלמא שאי אפשר לנמקה, ואין כל מקבילות לכינוי זה על מטבעות הלניסטיים או רומיים. לעומתו דניאל שפרבר הקביל את חברה היהודים למונח κοινόν על מטבעות יווניים מתקופת השליטה הרומית בערי יוון.³⁹ בתרגום השבעים למש' כה 24 תורגם 'חבר': κοινόν,⁴⁰ ויש לבחון את משמעותו של מונח זה על מטבעות הלניסטיים.

שפרבר כיוון למטבעות מן המאה הראשונה והשנייה לסה"נ כגון אלו של ספרטה, KOI[NON] Koinon Lake[daimoniōn] ΛAKE[ΔAIMONIΩN] או של מקדוניה, ((koi[non] Lake[daimoniōn]), Koinon makedonōn) MAKEΔONON. הכתובות על מטבעות אלה נועדו לבטא את היחידות הפוליטיות או המנהליות העצמאיות למחצה בשלטון האימפריה הרומית. ספק אם השיתוף שביטא המונח הוא ציבור או עם, וודאי אין מדובר במועצה.⁴¹ אולם במטבעות קדומים יותר הופיע מונח זה בהקשר קרוב יותר לענייני. במטבעות של קיריני משנת 250 לפסה"נ לערך סימל קוינון את השלטון העצמי למחצה של אקדמוס ודמופאנס. באתו זמן כמעט לא נטבעו מטבעות של המלך תלמי השלישי בקיריני, ונראה שהמלכה ברניקי השנייה נתנה לקיריני אוטונומיה מסוימת, כולל הרשות לטבוע מטבעות עצמאיים.⁴² בהנחה שהקוינון של קיריני שיקף את העצמאות החלקית של השליטים המקומיים, עשוי היה חבר היהודים לסמל את שלטונם העצמי של היהודים.

מה משמעותו של קוינון בספרות היהודית העתיקה? יוסף בן מתתיהו הזכיר מונח זה מספר פעמים בקשר למציאות הפוליטית בזמן המרד הגדול. דומה שהוא ציין את האספה השלטונית רבת המשתתפים שהתכנסה בהר הבית לבחירת מנהיגי המרד הגדול, ואשר התיימרה לייצג את הציבור כולו; אספה זו בחרה ביוסף בן מתתיהו למפקד הצבאי של הגליל.⁴³ לעומת זאת במקום אחר כתב יוסף בן מתתיהו כי

38 ליברמן (לעיל הערה 19), עמ' 441-442.

39 שפרבר (לעיל הערה 3), עמ' 86.

40 וראה גם: תרגום השבעים למש' יא 9; רפפורט (לעיל הערה 7), עמ' 66.

41 B. V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, London 1963 (Oxford) (1911), pp. 241, 243, 312, 435, 479, 746. אמנם הביטוי Koinon MAKEΔONON הופיע בכתובות החל מימי אלכסנדר מוקדון כמסמל את העם המוקדוני.

42 R. S. Poole, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum: The Ptolemies, Kings of Egypt*, Bologna 1963, pp. xlvi-xlix; P. G. Warden, *The Extramural Sanctuary of Demeter and Persephone at Cyrene, Libya: Final Reports*, IV, Philadelphia 1990, pp. 38-41. על עצמאותה החלקית של קיריני ראה למשל: פוליביוס, היסטוריות י 22.

43 חיי יוסף 341, 393. שוורץ תרגם כאן 'חבר הירושלמים'. ראה: פלאוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו), חיי יוסף, תרגום ד' שוורץ, ירושלים תשס"ח, עמ' 124, 133. על האספה עצמה ראה: מלחמת היהודים ב 562-568 (אלא ששם לא נזכר מונח זה). המונח נזכר גם בחיי יוסף 65, 72, 190, 254, 267. מייסון תרגם בעקביות: general assembly. ראה: *Life of Josephus*, trans. S. Mason (Flavius Josephus: Translation and Commentary, 9), Leiden 2003, pp. 58, 62,

הקוינון קיבל החלטות פוליטיות נקודתיות ששיקפו את רצון 'העם', כגון אם לאשר שינויים במעמדו הפוליטי שלו עצמו. דומה שמוסד כזה התכנס לעתים קרובות, ולא ייתכן שמדובר באספת עם.⁴⁴ מכל מקום התרגום המקובל של *κοινόν* ל'חבר' איננו פותר את עצם הקושיה באשר למהותם של שני המונחים. משמעותם המדויקת עמומה, אם כי אפשר שיש ללמוד מן המקרה האחרון שלעיתים הייתה לקוינון זיקה למוסד קבוע – מעין מועצה – שהוציא לפועל את החלטותיו ופיקח אליהן. יוסף בן מתתיהו השתמש במונח קוינון ככינוי לאספת עם, ואולי קשר אותו למועצה של מנהיגים שהתיימרה לייצג את הציבור, בנסותו להדגיש שהנהגת המתונים במרד הייתה מורכבת מאיחוד של גורמים פוליטיים שונים. עם זאת יש לזכור שפעמים רבות הוא לא דייק במונחים פוליטיים ושלטוניים מעין אלה,⁴⁵ ועל כן קשה להסיק מדבריו מסקנות חותכות באשר למשמעותו של חבר היהודים.

ו. גילויי זהות מקומית ואתנית על מטבעות הלניסטיים ורומיים

על מנת להבין את משמעותו של חבר היהודים עבור החשמונאים ונתיניהם היהודים יש לבחון כתובות על מטבעות הלניסטיים ורומיים. אין להסתפק לשם כך בחיפוש המונח המקביל הקרוב ביותר לחבר היהודים, אלא יש לבחון את האפשרויות השונות לבטא ארגון פוליטי וזהות מקומית או אתנית על מטבעות בתקופה ההלניסטית.

המלכים הסלווקים והתלמים הזכירו על מטבעותיהם את שמם ותוארם המלכותי. כאמור המלכים הסלווקים אף פיארו את עצמם פעמים רבות בכינויים שהעידו על כוחם, על קרבתם לאלים ועל היותם מושיעים או מייטיבים עם נתיניהם. יוצאי דופן הם המטבעות של המלכים הנבטים. הללו הזכירו במפורש כי המלך הוא מלכם של עם הנבטים, ואחדים מהם הוסיפו 'רחם [כלומר אוהב] עמו',⁴⁶ ובכך הגדירו את מערכת היחסים בין המלך לנתיניו הנבטים, אך העם עצמו היה סביל ונעדר כל סמכות פוליטית.

לעומת זאת ערי הפוליס ביטאו על מטבעותיהן את זהותן הקולקטיבית, ובכך הפגינו שאזרחי

97-98, 116, 119. אצל הרודוטוס (היסטוריות ג 80, 156) ותוקידידס (תולדות המלחמה הפלופונסית א 90, 91, 7; ב 12, 2; ד 58, 1) קוינון הוא לחלופין אספה כללית, מועצה כללית או גוף משותף כלשהו. דומה שיוסף בן מתתיהו כיוון לממשל הקואליציה. וראה: מייסון (שם), עמ' 58.

44 חיי יוסף 309. שוורץ תרגם כאן 'חבר'. ראה: שוורץ (שם), עמ' 119. מייסון העיר כי אפשר שהקוינון כאן קשור למועצה (*βουλῆ*) הנוכרת בחיי יוסף 204. ראה: מייסון (שם), עמ' 129; שוורץ תרגם שם 'מועצה', ראה: שוורץ (שם), עמ' 104. ייתכן שבכך חשף יוסף בן מתתיהו שהמועצה הייתה המוסד שביצע את החלטות האספה. יש לשים לב שהגוף שיוסף בן מתתיהו דיווח לו עם בואו לגליל היה 'הסנהדרין שבירושלים' (חיי יוסף 62; ראה: שוורץ [שם], עמ' 78); וסנהדרין הייתה מועצה אד-הוק בעלת סמכות, ראה למשל: מייסון (שם), עמ' 56. שמא גם מוסד זה היה בא כוחו של הקוינון? לעומת זאת רפורט טען שהקוינון לא היה אספה, בולה או סנהדרין אלא ציין את היחידה המדינית כולה (כגון הפוליס) או נציגיה. ראה: רפורט (לעיל הערה 7), עמ' 66, הוא תרגם קוינון כאספה (commonwealth, *communauté*). והשווה ההתייחסויות לסיגריין (*συνέδριον*) ולבולה (*βουλῆ*) בחיי יוסף 62, 204.

J. S. McLaren, *Power and Politics in Palestine: The Jews and the Governing of their Land 100BC – AD 70*, 45 Sheffield 1991, pp. 199, 204-207, 211-218

46 Y. Meshorer, *Nabataean Coins* (Qedem, 3), Jerusalem 1975, pp. 19, 26, 43

הפוליס הם הגוף הריבון בעל הסמכות לטבוע מטבעות. למשל ראשה של אתנה והינשוף סימלו את אתונה. מטבעות ערים כגון צור וצידון הזכירו כי מדובר בעיר קודש או מטרופוליס. על חלק ממתבעות הערים הוטבעו שמו או דמותו של האל המקומי על מנת להפגין את הדבקות בו.⁴⁷ מטבעות הרפובליקה הרומית ביטאו את הזהות הרומית במספר דרכים: דמות האלה מינרווה, שהייתה סמל העיר רומא, ראש האלה רומא או הכתובת ROMA, שהוטבעה על חלק ניכר ממתבעות הרפובליקה.⁴⁸

מטבעות ערי הפוליס הפגינו את האוטונומיה השלטונית של העיר. אפילו ערים קטנות יחסית עשו מאמץ לטבוע מטבעות על מנת לפרסם את עצמאותן.⁴⁹ המטבעות ביוון נשאו את שם האתנוס המקומי בגנטיבוס (כגון [Chalkideōn] XAAKIΔEΩN, [Boiōtōn] BOIΩTΩN).⁵⁰ גם בערי הפוליס השכנות לחשמונאים, בפניקיה, במישור החוף ובדקפוליס שבעבר הירדן, נשאו המטבעות המקומיים את שם העיר בגנטיבוס רבים; בכך רמזו לאזרחי הפוליס, שהיו למעשה הישות הפוליטית בעיר, שאחד מביטוייה היה כמובן הזכות לטבוע מטבעות עצמאיים: 'של אנשי אשקלון' (ΑΣΚΑΛΩΝΙΤΩΝ) [Askalōnitōn], עיר קודש ומקלט, אוטונומית, של 'האנשים [הסלווקים] אשר בעזה',⁵¹ 'של האנטיוכיים אשר בעכו', 'של אנשי [העיר] ניסה [Nysa] הקרויה גם סקיטופוליס', 'של אנשי העיר הפומפאית גדרה'.⁵² מטבעות דור ציינו את ה'אזרחים' [Dōreitōn] ΔΩPEITΩN, ומטבעות צידון נשאו כתובת דו-לשונית (ביוונית ובכתב פניקי): 'ΣΙΔΩΝΙΩΝ [Sidōniōn] לצדנם'.⁵³ יוצאי דופן היו מטבעות אשקלון ועזה, שלא הסתפקו בציון האזרחים המקומיים בגנטיבוס, אלא הזכירו במפורש את ה'עם', הדמוס (δημος), על מנת להדגיש את עצמאותם הפוליטית. מטבעות אלה מתוארכים למחצית השנייה של המאה השנייה לפסה"נ, כלומר לראשית התקופה החשמונאית.⁵⁴

במקרים מסוימים התייחסו מטבעות יוון ליחידות פוליטיות שמעבר לתחום העיר, כגון מטבעות הברית האמפיקיטיונית בדלפי משנת 336 לפסה"נ, שנשאו את הכתובת 'של האמפיקיטיוניה' (AMΦIKTIOΝΩN), או המטבעות של מחוזות שונים במקדוניה מן המאה השנייה לפסה"נ בשלטונם

- 47 מורקהולם (לעיל הערה 9), עמ' 29-30.
- 48 קראפורד (לעיל הערה 9), עמ' 714, 720-725. קראפורד העלה את האפשרות שגם ראש האל מרס, שנתפס כאביהם של רמולוס ורמוס, ייצג זהות רומית. ראה: שם, עמ' 713-714. לדבריו ייתכן שראש האריה על חלק מן המטבעות רמז לרומולוס ורמוס, מייסדי רומא, שתוארו לעתים כאריות.
- 49 ראה למשל: מורקהולם (לעיל הערה 9), עמ' 24; C. Préaux, *Le monde hellénistique: La Grèce et l'Orient de la mort d'Alexandre à la conquête romaine de la Grèce, 323-146 av. J.-C.*, I, Paris 1978, pp. 280-294. חלק על כך והדגיש את הגורמים הכלכליים בטביעת המטבעות העירוניים. ראה: T. R. Martin, *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*, Princeton, N.J. 1985.
- 50 מורקהולם (שם), עמ' 86; M. H. Hansen and T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, p. 144.
- 51 היל (לעיל הערה 30), עמ' lxxix, liv, עמ' 105, 143.
- 52 Y. Meshorer, *City Coins of Eretz-Israel and the Decapolis in the Roman Period*, Jerusalem 1985, pp. 12, 40, 80.
- 53 G. F. Hill, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum: Greek Coins of Phoenicia*, Bologna 1965, pp. lxxv, cvi-cvii, 113-116, 155-171.
- 54 שם, עמ' liv-lv, lxxix, 105; לוח XI: 13, עמ' 143-144, מס' 7-1; לוח XV: 2-5.

של פיליפוס החמישי ופרסאוס, שהזכירו את ה'מוקדונים' (ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ).⁵⁵ הכתובת 'חבר היהודים' הייתה עשויה להדגיש באופן דומה את עצמאות היהודים בשלטון החשמונאים. דומה שהמקבילה הקרובה ביותר לחבר היהודים היא הכתובת הלטינית ROMANO(M), 'של הרומאים', המופיעה על מטבעות הרפובליקה מן השנים 300-264 לפסה"נ,⁵⁶ שכן בכתובת זו הובעה הזהות הקולקטיבית של אזרחי הרפובליקה. להבדיל מן הזהות המקומית המצומצמת של אזרחי עיר פוליס זו או אחרת, כאן מדובר היה ביחידה פוליטית ובישויות אתניות בהיקף רחב יותר, בדומה לזהות הקולקטיבית של היהודים על מטבעות החשמונאים.⁵⁷

אם כן בערי יוון ופניקיה וברפובליקה הרומית היה מקובל להדגיש את הזהות המקומית ואת השלטון העצמי של אזרחי העיר. בכל אלה לא נזכרו שליט או מועצה. אנשי אשקלון (שהייתה ביחסים טובים עם החשמונאים) ועזה (שנכבשה על ידי אלכסנדר ינאי)⁵⁸ הזכירו במפורש על מטבעותיהם את סמכות העם. דפוס זה שונה לחלוטין מן המטבעות של המלכים ההלניסטים, שהנתנים לא הוזכרו בהם כשותפים בשלטון ולו באופן סמלי, ושבכולם, להוציא אלו של הנבטים, העם לא נזכר כלל. המלך היה השליט המוחלט והיחיד, וכל המוסף גרע מסמכותו הבלעדית.⁵⁹

לא מצאתי בקטלוגים המקובלים של מטבעות הלניסטיים ורומיים שום עדות למועצה או בולה. לו היה חבר היהודים מועצה של נציגי העם או מעין סנהדרין, כפי שטענו כאמור חוקרים רבים, הייתה זו תופעה יחידאית בעולם ההלניסטי.⁶⁰ ככלל מטבעות הערים והמחוזות לא הזכירו גופים שלטוניים

55 מורקהולם (לעיל הערה 9), עמ' 85, 164-165; המונד (לעיל הערה 23), עמ' 384; S. Kremydi-Sicilanou, "Belonging" to Rome, "Remaining" Greek: Coinage and Identity in Roman Macedonia, C. Howgego, V. Heuchert and A. Burnett (eds.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford 2005, pp. 95-106, esp. p. 102.

56 קראפורד (לעיל הערה 9), עמ' 131, 135, 140-138.

57 לזהות האזרחית-הפוליטית הרומית ראה ההסדרים שערך רומא בלטיניום בשנת 338 לפסה"נ: ליוויס, תולדות רומא ח 14, 12-1; H. I. Flower (ed.), *The*; K. Lomas, 'Italy during the Roman Republic 338-31 B.C.', Cambridge 2004, pp. 204-205. סמית עמד על הדמיון בין הענקת אזרחות רומית לחלק מן התושבים שנכבשו על ידי רומא לבין גיור האדומים והיסורים והכללתם במדינה החשמונאית. ראה: M. Smith, 'Rome and the Maccabean Conversion – Notes on I Maccabees 8', E. Bammel and C. K. Barret (eds.), *Donum Gentilicium: New Testament Studies in Honour of David Daube*, Oxford 1978, pp. 1-7. קשה לקבוע עד כמה השפיעה הטביעה הרומית על החשמונאים, אך יש לזכור את הברית המתמשכת בין החשמונאים לרומים מימי יהודה המקבי ועד יוחנן הורקנוס, ואת ההערצה לרומים בספר מקבים א. ראה: ד' פלוסר, 'מלכות רומא בעיני בית חשמונאי ובראי האיסיים', ציון, מח (תשמ"ג), עמ' 149-176. אלכסנדר ינאי לא חידש את הברית עם רומא. ראה: א' רפפורט, 'על היחסים בין יהודה לרומא בימי אלכסנדר ינאי', הג'ל ורונן (לעיל הערה 11), עמ' 406-493.

58 מ' שטרן, יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי, בעריכת ד' שוורץ, ירושלים תשנ"ה, עמ' 181-184, 191.

59 אפילו המלכים המוקדונים, שמלכו לפי דגם שונה של מלכות 'לאומית' בשם העם המוקדוני, לא הזכירו על מטבעותיהם את העם המוקדוני, אלא רק את שמותיהם שלהם. ראה: הד (לעיל הערה 41), עמ' 220-233. לדגם המלכות המוקדוני ראה: המונד (לעיל הערה 23), עמ' 61-65, 74-76, 174-177, 237-243, 253-254. העם המוקדוני (Μακεδόνων) נזכר בטיפוס מטבע אחד משנת 185 לפסה"נ אך ללא אזכור שמו של פיליפוס החמישי. ראה: הד (שם), עמ' 234.

60 יוצא הדופן היחיד שמצאתי הוא אזכור אספת המוקדונים – שהורכבה בעיקר מחיילי המלך – על מטבעות של

ומנהליים כאלה או אחרים, אלא הדגישו את זהותם המקומית ואת עצמאותם הפוליטית של התושבים. לפיכך קשה לראות בחבר היהודים גוף פוליטי מרכזי במדינה החשמונאית. המקבילות מלמדות כי קרוב לוודאי שחבר היהודים ביטא את הזהות של נתיניהם היהודים של החשמונאים ואת חירותם לטבוע מטבעות, ולכן ציין את עם היהודים ולא מועצה פוליטית.

ז. מסקנות ביניים: ייחודם של מטבעות החשמונאים

עד כה התברר כי המונח חבר, ולעתים גם המונח היווני *κοινόν*, ציינו בדרך כלל ציבור גדול, אך לעתים הם עשויים היו לציין מועצה או קבוצת הנהגה שאמורה הייתה לייצג את הציבור כולו. מבחינה פילולוגית גרידא אין להכריע באופן פסקני אם חבר היהודים הוא העם היהודי או מועצה מטעמו, אם כי הכף נוטה לאפשרות שהמונח ציין את העם. אולם על פי שיקולים היסטוריים ונומיסמטיים נראה שחבר היהודים הוא עם היהודים: (א) המונח נזכר תמיד לצד הכוהן הגדול, כלומר בהקשר דתי ולא בהקשר של הנהגה פוליטית-מדינית (כגון מלך), ולכן נראה שהיה לו תוקף הצהרתי של מתן זהות ולא פרסום דפוסי השלטון. פירוש זה אף תואם את התואר הנדיר יחסית של יוחנן הורקנוס 'ראש חבר היהודים'; (ב) ספר מקבים א הציג את האידאולוגיה החשמונאית של בחירת העם כולו בהנהגת חשמונאים, וסביר שחבר היהודים תואם תפיסה זו. לעומת זאת אין במקבים א סימן ברור למועצה שלטונית כללית; (ג) על המטבעות ההלניסטיים בני התקופה לא נזכרו מועצה או גוף דומה. לעומת זאת הרבו להזכיר על מטבעות ערי הפוליס והרפובליקה הרומית את ציבור האזרחים כבעלי הסמכות, וכן הציגו עליהם את הזהות המקומית של הישות הטובעת את המטבעות.

האזכור השיטתי של חבר היהודים על מטבעות השליטים החשמונאים – ובהם אלכסנדר ינאי, שנקט דפוסי פעולה שהיו אופייניים למלכים הלניסטים⁶¹ – לצדו של הכוהן הגדול הוא ייחודי ובעל חשיבות היסטורית רבה. החשמונאים היו שליטים בלעדיים, וסמכויותיהם דמו לאלו של המלכים ההלניסטים. על כך מעיד למשל כתב המינוי של שמעון במק"א יד 27-49.⁶² עם זאת הם ציינו על מטבעותיהם את עמם כשותף לשלטון, וציון כזה על המטבעות היה לא רק סממן של זהות אלא הצהרה על השלטון העצמי של העם. כך שילבו החשמונאים דפוסים שהיו מקובלים אצל מלכים הלניסטים עם דפוסים שרווחו בערי הפוליס. אך מה הייתה המשמעות המדויקת של המונח היהודים בביטוי שנקטו החשמונאים?

פיליפוס החמישי. ראה: המונד (שם), עמ' 60-64, 384. על אופייה המיוחד של המלוכה המוקדונית ראה לעיל בהערה הקודמת. לדברי רפפורט ציינו על המטבעות רק גופים ריבוניים. אך ייתכן שמועצה כזאת, לו הייתה קיימת, יכלה להיחשב גוף ריבוני. ראה: רפפורט (לעיל הערה 7), עמ' 63.

61 ראה למשל: קדמוניות היהודים יג 380, 383. וראה: א' רפפורט, 'על "התינוותם" של החשמונאים', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 477-503.

62 רפפורט (לעיל הערה 31), עמ' 312-330. וראה את המקבילות ההלניסטיות. ובמיוחד אלו של התלמים – ובהן אבן הרוזטה המפורסמת: J. W. van Henten, 'The Honorary Decree of Simon the Maccabee (1 Macc 14:25-49) in Its Hellenistic Context', J. J. Collins and G. E. Sterling (eds.), *Hellenism in the Land of Israel*, Notre Dame, Ind. 2001, pp. 116-145

ה. היהודים – בין זהות אתנית לזהות דתית

בחינה של מטבעות הערים ההלניסטיות הבהירה את חשיבות הזהות המקומית של הציבור שהוצג כישות הטובעת, וסייעה למסקנה שחבר היהודים ציין את אזרחי המדינה החשמונאית ובראשם הכהן הגדול. אך מדוע בחרו החשמונאים במונח היהודים, ומה הוא סימל עבורם? מונח דומה הופיע קודם לכן על המטבעות הפרסיים והתלמיים של פחוות 'הד' (קרי: יהוד?) או 'הודה'.⁶³ אך מטבעות אלה מקבילים למטבעות פחוות 'שמרין' (שומרון),⁶⁴ והמונחים יהד ויהודה היו מונחים מנהליים או טריטוריאליים-פוליטיים שקבע השלטון הזר. מכאן שהחשמונאים שינו את צביונו של המונח על המטבעות: במקום מונח שציין שטח או ארגון מנהלי נקטו מונח שציין את זהותם של האזרחים. על מטבעות המרד הגדול ומרד בר כוכבא הופיע כינוי שונה לאותו עם: 'שקל ישראל', 'גאולת ישראל', 'חירות ישראל' ו'נשיא ישראל' (וכן נזכרו על מטבעות אלה ירושלים וציון).⁶⁵ ישראל הוא כינויו של העם בספרות המקרא והוא מבוסס על המוצא של בני העם. המונח יהודים מורכב הרבה יותר. ראשיתו בשבט יהודה ונחלתו (וכך קיבל גם משמעות טריטוריאלית), ובהמשך הפך לכינוי אתני רשמי המקובל על גויים ובני ברית כאחד ליהודים בארץ-ישראל – או שמא בארץ יהודה – ובתפוצה. לאחרונה התעוררה מחלוקת על עצם מהותו של המונח האתני 'היהודים' ([Ioudaioi] Ἰουδαῖοι) בספרות היוונית. סטיב מייסון טען שהכוונה תמיד ליהודאים (Judeans), אשר זוהו כמי שמוצאם מארץ יהודה. לדעתו זהו כינוי טריטוריאל-אתני לפי הדפוס המקובל בספרות היוונית והרומית. לעומתו טען דניאל שוורץ כי אצל יוסף בן מתתיהו יהודים מופיעים בהקשרים דתיים (ולפיכך יש לתרגם Jews). מעין עמדת בנינים נקט שייע כוהן – לדבריו יהודים הוא מונח גאוגרפי-אתני מעיקרו, אולם עם גירום של האדומים והיטורים בידי החשמונאים התפתחה תפיסה חדשה שלפיה יהודי איננו מי שזה מוצאו, אלא מי ששומר את חוקי היהודים. כך נוצרה לזהות היהודית משמעות דתית מובהקת. ואמנם שלא כישאל, המכוון למוצא ולהמשכיות המורשת המקראית של שבטי ישראל, הכינוי יהודים מדגיש את ההיבט המעשי של שמירת חוקי היהודים ודתם.⁶⁶

העובדה שחבר היהודים תמיד צמוד לתואר הכהן הגדול מלמדת כאמור שבעיני החשמונאים

63 למטבעות אלה ראה: משורר (לעיל הערה 1), עמ' 15, 23, 27-26.

64 Y. Meshorer and S. Qedar, *The Coinage of Samaria in the Fourth Century BCE*, Jerusalem 1991

65 משורר (לעיל הערה 1), עמ' 105-106, 125-144.

66 S. Mason, 'Jews, Judeans, Judaizing, Judaism: Problems of Categorization in Ancient History', *JSA*,

38 (2007), pp. 457-512; D. R. Schwartz, "'Judean' or 'Jew'? How Should We Translate Ioudaios

in Josephus?', J. Frey, D. R. Schwartz and S. Grepentrog (eds.), *Jewish Identity in the Greco-Roman*

World / Jüdische Identität in der griechisch-römischen Welt, Leiden 2007, pp. 3-27; S. J. D. Cohen, *The*

Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties, Berkley, Los Angeles and Oxford 1999,

D. Goodblatt, *Elements of Ancient* עמ' 78-82, 93-96, 181-189. על ההבדלים בין יהודה לישראל ראה גם:

Jewish Nationalism, New York 2006, pp. 108-166. על גירום האדומים והיטורים ראה עוד: קדמוניות היהודים יג

257-258, 318-319. תאודוטוס בן התקופה החשמונאית כינה את הגיור 'התייהדות' (Ioudaisai) Ἰουδαῖοι, ודבריו

השתמרו אצל אוסביוס, הכנה לבשורה (Praeparatio evangelica) ט 22, 5.

המונה יהודים יצק במטבעותיהם משמעות דתית. גם כשינאי ואנטיגונוס היו מלכים, הם הזכירו את חבר היהודים אך ורק בהקשר של היותם כוהנים גדולים. על כמה מטבעות מופיע 'יוחנן כהן גדול ראש חבר היהודים' באופן היוצר זיקה מפורשת בין השניים. כאמור הכוהן הגדול הוא קודם כול דמות דתית וראש הדת היהודית, ומזוהה עם עבודת הכוהנים במקדש.

חבר היהודים שונה מאזכורי תושבי הפוליס בגנטיבוס על מטבעות ערים כגון צידון, עכו־פטולמאים, אשקלון ועזה, שכן הוא ציין לא יחידה מקומית או גאוגרפית, אלא יחידה אתנית שהייתה פרושה על שטח נרחב ואת דתם של אנשי אותה יחידה. מדובר באיגוד של אזרחים במדינה או בממלכה שלמה ולא בעיר פוליס אחת ויחידה, ובכך דומה חבר היהודים לכתובת ROMANO(M) על מטבעות הרפובליקה הרומית, כתובת שציינה אף היא את כלל האזרחים. קרוב לוודאי שהכתובת 'חבר היהודים' נועדה להעלות על נס את עצמאותם של היהודים בראשות הכוהן הגדול החשמונאי. יש להניח שהכוונה הייתה בראש ובראשונה לעצמאות הדתית, אשר לפנים הייתה זקוקה לאישורם של מלכים זרים,⁶⁷ ושנטיבוס הרביעי אף ניסה לבערה מן העולם.

אך אין מדובר רק בעצמאות ביחס לגויים או לממלכות שכנות. הרי משמעות כזאת אפשר היה לבטא באמצעות כתובת כגון 'מלך היהודים', כפי שנהגו כאמור הנבטים. ההתייחסות המפורשת לחבר היהודים, והעובדה שברוב המקרים לא נזכרה תלות של חבר היהודים בכוהן הגדול, מלמדות שחבר היהודים ייצג את קולו של העם, בדומה לדמוס שנוכר – לרוב במרומז ולעתים במפורש – על מטבעות ערי הפוליס, וברוח התפיסה הפוליטית במקבים א. ציבור היהודים הופיע כאן כבעל סמכות קולקטיבית באופן שנקשר לזהותו הדתית, ושהזכיר את המונח פוליטאומה (*πολιτεύμα*) [politeuma], הקושר קהילה אזרחית לנאמנות לחוקים מסוימים. יוסף בן מתתיהו השתמש במונח זה גם להגדרת חוקי היהודים והארגון הקהילתי שלהם (בדומה לזה של עיר פוליס הלניסטית).⁶⁸ העובדה שהוא קשר את האופי הקולקטיבי של היהודים כקהילה (בדומה לחבר) לחוקי היהודים, כלומר לתורתם, עולה בקנה אחד עם הפירוש המייחס לחבר היהודים משמעות דתית.

ט. מקומם של יהודי התפוצה באידאולוגיה הפוליטית של החשמונאים

על יסוד הנתונים שבידינו אפשר לפנות לשאלות היסטוריות מרכזיות שטרם נדונו במחקר: מהו המסר שביקשו החשמונאים להעביר לנתיניהם באמצעות המונח חבר היהודים? ובאיזו מידה מונח זה מאיר את האידאולוגיה הפוליטית של החשמונאים?

67 ראה למשל: קדמוניות היהודים יב 138-146; מק"ב יא 23-33.

68 נגד אפיין ב 145, 165 (כאן הוא נקט את המונח תאוקרטיה), 250. לעתים החליף יוסף מונח זה בפוליטאה (*πολιτεία*). וראה: א' כשר, יוספוס פלאוויוס (יוסף בן־מתתיהו), נגד אפיין: תרגום מהמקור עם מבוא ופירושים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 315-325, 433, 450; Flavius Josephus, *Against Apion* (Flavius Josephus: Translation and Commentary, 10), trans. J. M. G. Barclay, Leiden 2002, p. 249. על התפיסה הדתית של החשמונאים כפוליטאה לנוכח גיור האדומים והיטורים ראה: כהן (לעיל הערה 66), עמ' 125-129.

הצירוף של שם השליט החשמונאי וחבר היהודים מלמד שהחשמונאים ראו עצמם כשולטים לא רק בשמו של העם היהודי אלא יחד עמו. הייתה זו הצהרת כוונות פוליטית-חברתית. שיתוף זה היה ייחודי בעולם ההלניסטי, ומכל הממלכות ההלניסטיות אפשר למצוא לו סימנים אך ורק בממלכה המוקדונית.⁶⁹ יתרה מזו, על פי רוב החשמונאים העדיפו לציין את היותם כוהנים גדולים על פני תוארם השלטוני-הפוליטי. מאפיינים דתיים-פולחניים כגון דמויות אלים רווחו כאמור על מטבעות הלניסטיים ושימשו להפגנת הזהות המקומית והתרבותית. אולם הופעת התואר הכוהן הגדול על המטבעות יוצאת דופן.⁷⁰ לחשמונאים היה חשוב מאוד להפגין את הצד הדתי של מנהיגותם, ובאזכור חבר היהודים הם הדגישו כי הם המנהיגים הדתיים של היהודים. לפיכך העצמאות שהפגינו החשמונאים על מטבעות אלה הייתה בראש ובראשונה עצמאותם הדתית של היהודים בראשות הכוהן הגדול.⁷¹

אולם מי הם חבר היהודים? האם היו אלה אזרחי המדינה החשמונאית שישבו ביהודה, או שמא יהודים באשר הם, כולל יהודי התפוצה? מסקנתי שזהו מונח בעל אופי אתני אך גם דתי, מובילה להצעה שהכוונה לבני העם היהודי כולם, כלומר לכל הנהגים על פי חוקי היהודים. שכן הכוהן הגדול ייצג את העם היהודי כולו, וכך גם בית המקדש שהוא עמד בראשו.⁷² אפשרות זו מפתיעה, שהרי המטבעות אמורים היו לבטא את שלטון החשמונאים בממלכתם, וההתייחסות לתפוצה חרגה מן הדפוס הפוליטי שהיה מקובל בעולם ההלניסטי. עם זאת יש עדויות רבות ליומרתם של החשמונאים להתערב בענייני יהודי התפוצה, להשיג את הכרתם ואת תמיכתם, ולעיתים גם לסייע להם.⁷³

ראשית, כבר יהודה המקבי ושמעון אחיו ביקשו להנחיל ליהודי מצרים את חג החנוכה, המציין את ניצחונם על הסלווקים ואת חנוכת המקדש. מעידות על כך האיגרות מימי יהודה המקבי ושמעון בפתיחת ספר מקבים ב שקראו להם לחוג אותו. האיגרת הקדומה מבין השתיים נחתמה בהכרזה 'כי באלוהים שהושיע את כל עמו ושמסר את הנחלה לכל (בני העם) – הן את המלוכה, את הכהונה ואת הקדושה – כפי שהובטח בתורה, באלוהים מקווים אנחנו שבקרוב ירחם עלינו ויקבץ אותם (מכל

69 לדעה שהמלכות המוקדונית הייתה 'לאומית' – בניגוד לתפיסה ההלניסטית המקובלת של מלכות 'פרסונלית', שהמלך היה בה ראשון בין שווים ושסמכותו הוגבלה על ידי אספה, תוך הסתמכות על כך שהאזרחים המוקדונים הופיעו לצדו בכתובות מלכותיות – ראה: A. Aymard, *Études d'histoire ancienne*, Paris 1967, pp. 73-122; L. Mooren, 'The Nature of the Hellenistic Monarchy', E. van 't Dack, P. van Dessel and W. van Gucht (eds.), *Egypt and the Hellenistic World*, Leuven 1983, pp. 216-230.

70 על מטבעות היטורים הופיע התואר כוהן גדול, אך לצדו התואר הפוליטי-השלטוני שטרך. ראה: א' קינלדר, 'מטבעות היטורים', ישראל: עם וארץ, ה-1 (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 37-46.

71 א' רגב, 'דימויים העצמי של החשמונאים כמנהיגים דתיים', ציון, עז (תשע"ב), עמ' 5-30.

72 לצורך המחשה אציין כי המקורות לעניין ההתפעמות הדתית מן הכוהן הגדול שהוכרתי לעיל בהערה 26 מוצאים ממצרים (אריסטאס) ומקירני (מקבים ב), ואילו על פי הקולופון בסופו של תרגום בן סירא ליוונית הספר תורגם והובא למצרים על ידי נכדו של המחבר.

73 א' כשר, 'קשרים מדיניים ולאומיים בין יהודי מצרים התלמית לאחיהם בארץ-ישראל', א' אופנהיימר וא' כשר (עורכים), דור לדור: משלחי תקופת המקרא ועד חתימת התלמוד: קובץ מחקרים לכבוד יהושע אפרון, ירושלים תשנ"ה, עמ' 80-85; U. Rapaport, 'The Connection between Hasmonaean Judaea and the Diaspora', 85-80; L. I. Levine and D. R. Schwartz (eds.), *Jewish Identities in Antiquity: Studies in Memory of Menahem Stern*, Tübingen 2009, pp. 90-100

מקום) שמתחת השמים אל המקום הקדוש' (מק"ב א 17-18). יוחסה כאן ליהודה ולאנשיו התפיסה שתשועת היהודים בארץ-ישראל נוגעת ישירות לכל בני העם היהודי באשר הם, ומשוקעת בדברים התקווה שבכך החל תהליך הישועה שהמשכו קיבוץ גלויות ישראל חזרה לארצם.⁷⁴

שנית, בימי החשמונאים החלו יהודי התפוצה להעלות למקדש בירושלים מדי שנה את תרומת מחצית השקל. דומה שיוחנן הורקנוס (135-104 לפסה"נ) הוא שהנהיג תקנה זו, שכן התשלום של מחצית השקל במטבע צורי דווקא עולה בקנה אחד עם ראשית הטביעה העצמאית של צור בשנת 127 לפסה"נ. יומרתם של החשמונאים לבקש מיהודי התפוצה להעביר באופן קבוע לרשות הכוהן הגדול כספים לשימוש של כלל העם היהודי מלמדת על שאיפתם לסמכות בקרב יהודי התפוצות. עובדה היא שתשלום מחצית השקל הפך לרווח מאוד, ורבים מיהודי התפוצה נענו לקריאת החשמונאים.⁷⁵

שלישית, מספר מסמכים רשמיים שהשתמרו אצל יוסף בן מתתיהו מלמדים על סמכויותיהם של יוחנן הורקנוס ונכדו הורקנוס השני בתפוצות היהודים בעולם ההלניסטי-הרומי.⁷⁶ (יוחנן הורקנוס, 'הכוהן הגדול של היהודים', התערב לטובת יהודי לאודיקאה על מנת שיוכלו לשבות ביום השביעי ולקיים את יתר מנהגי הדת לפי חוקי אבותיהם'.⁷⁷ הורקנוס השני (63-40 לפסה"נ) שלח שליחים אל דולאבלה, מושל אסיה הקטנה, כדי שיפטור את היהודים מן השירות בצבא ויאפשר להם לשמור את חוקי התורה.⁷⁸ יוליוס קיסר, שהכיר בתפקידו של הורקנוס השני ככוהן גדול ואף העניק לו את התואר אתנרך, קבע במכתב לצידון כי הורקנוס וצאצאיו יכריעו במקרה ש'תקום במשך הזמן הזה בעיה בהלכות חייהם של היהודים (Ἰουδαίων ἀγωγῆς)'.⁷⁹ כך זכה הכוהן הגדול החשמונאי לסמכות דתית-הלכתית רשמית מעבר לגבולות שלטונו. יש להניח שהכרה זו באה ביזמתו של הורקנוס עצמו, וכאמור סבו קדם לו בפעולה למען יהודי התפוצות.

כיוון שהכוהנים הגדולים החשמונאים ביקשו להתערב בחיי הדת של יהודי התפוצות ולעצבם,

74 מק"ב א 9-1, 10, 18; ב 15. הציטטה שלעיל היא ממק"ב ב 17-18. וראה: ד' פלוסר, "מאי חנוכה?" – הנסיבות ההיסטוריות של חנוכה הבית בידי בית חשמונאי, א' אופנהיימר, י' גפני וד' שוורץ (עורכים), היהודים בעולם ההלניסטי-הרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן, ירושלים תשנ"ו, בייחוד עמ' 74-76. העובדה שיאסון איש קיריני חיבר את ספר מקבים ב (מק"ב ב 23) מלמדת כי חלק מיהודי התפוצה הודוה עם המקבים.

75 לתיארוך התקנה לימי הורקנוס ראה: E. Bickerman, 'La charte séleucide de Jérusalem', idem, *Studies in Jewish and Christian History*, II, Leiden 1980, pp. 76-78. A. I. Baumgarten, 'Invented Traditions of the Maccabean Era', H. Cancik, H. Lichtenberger and P. Schäfer (eds.), *Geschichte, Tradition, Reflexion: Festschrift für Martin Hengel zum 70 Geburtstag*, I, Tübingen 1996, pp. 197-210. M. Tellbe, 'The Temple Tax as a Pre-70 CE Identity Marker', J. Ådna (ed.), *The Formation of the Early Church*, Tübingen 2005, pp. 19-44.

76 על המסמכים שעניינם זכויות היתר של היהודים בעולם ההלניסטי-הרומי ראה: M. Pucci Ben Ze'ev, *Jewish Rights in the Roman World*, Tübingen 1998, esp. pp. 31-53, 101-106, 194.

77 קדמוניות היהודים יד 241-243. לתיארוך לימי יוחנן הורקנוס (ולא, כמקובל, לימי הורקנוס השני), ראה: C. Eilers, 'Josephus' Caesarian Acta: History of a Dossier', *SBL Seminar Papers*, 42 (2003), pp. 194-198.

78 קדמוניות היהודים יד 223-224.

79 שם 195.

נראה שהם כיוונו את המונח חבר היהודים לכל בני העם היהודי, וראו עצמם מייצגים באופן רשמי את כלל היהודים באשר הם, ולו רק מן ההיבט הדתי. בכך הם ודאי ביקשו להצדיק את עליית בית חשמונאי ואת המשך שלטונם, ולשכנע את העם שהחשמונאים דורשים את טובת העם היהודי.

י. סיכום

החשמונאים ראו עצמם כמנהיגים הדתיים הן של נתיניהם היהודים בארץ־ישראל והן של יהודי התפוצות. הכתובת 'חבר היהודים' על מטבעותיהם הכריזה על כך בראש חוצות. אולם משמעות הדבר הייתה בעיקר הצהרתית. אין כל עדויות שלאחר ימי שמעון שיתפו החשמונאים את העם בהחלטותיהם. החשמונאים ביקשו להכריז שלעם היהודי יש מדינה עצמאית, ושהדת היהודית חופשית ואיננה תלויה עוד בגויים. בימי הורקנוס ויהודה אריסטובולוס היה הדבר חשוב להם יותר מלפרסם את שלטונם הפוליטי, אך גם בימי ינאי ואנטיגונוס היה לכך משקל נכבד.

החשמונאים דחקו את הערכים המונרכיים־השלטוניים שהיו מקובלים בממלכות ההלניסטיות לטובת ערכים דתיים־אתניים ('לאומיים').⁸⁰ הכתובות על מטבעותיהם המזכירות את הכוהן הגדול ואת חבר היהודים הן מעין הכלאה של יסודות שהיו אופייניים למטבעות של ממלכות הלניסטיות (הסלווקים, התלמים, הנבטים והיטורים) שציינו את שם השליט, ושל מטבעות הערים ההלניסטיות שציינו רק את אזרחי העיר. אולם הדגש על ההיבט הדתי של היהדות, והחריגה מן הגבולות הפוליטיים בשם הזהות הדתית היו תופעות ייחודיות לחשמונאים. הן מלמדות כי הם ביקשו להנהיג את העם היהודי כולו ולא רק את יהודי ארץ־ישראל שבשלטונם, וכי הם עשו כן בתוקף היותם כוהנים גדולים.⁸¹

80 תופעות אלו משתקפות לדעתי גם בארמונות החשמונאים. ראה: E. Regev, 'Royal Ideology in the Hasmonaean Palaces in Jericho', *BASOR*, 363 (2011), pp. 45-72

81 לעדויות נוספות על מגמה זו ועל התמורות שחוללו החשמונאים בזהות היהודית הקולקטיבית ראה: E. Regev, *The Hasmoneans: Ideology, Archaeology, Identity* (Journal of Ancient Judaism Supplements) (forthcoming)

ḤEBER HA-YEHUDIM AND THE POLITICAL IDEOLOGY OF THE HASMONEANS

Eyal Regev

This article examines several aspects of the term *Ḥeber ha-Yehudim*, which appears on almost all of the coins of the Hasmonean High Priests: 1. The meaning of the word *Ḥeber* in Hebrew lexicography; 2. The relationship between *Ḥeber ha-Yehudim* and the authority of the High Priests; 3. The political ideology of the Maccabees and Hasmoneans which, one may assume, corresponds to the meaning of the legends engraved on their coins; 4. Comparisons to other Hellenistic coins and terms not only in order to discover parallels but also to understand the use of ethnic and political designations on Hellenistic coins.

The conclusion is that *Ḥeber ha-Yehudim* represented the entire Jewish people as a sovereign body led by the High Priest. It manifested the religious independence and political ideology of the Jews, both in Judaea and in the Diaspora. The consistent use of this designation on Hasmonean coins shows that they wanted their subjects to regard their rule as a political actualization of their sovereignty. By stamping *Ḥeber ha-Yehudim* on their coins, the Hasmoneans conveyed the message that they ruled *for* and *with* the Jewish people.